

19052

347.6

C - 25

0.

9/12.

290

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԻՐԱՒԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՏԵՍԱԿԷՏԷՆ

Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ի

ԵՒ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՈԳԻՆ

Ա Յ Ս Շ Ա Ր Ց Ի Մ Ա Ս Ի Ն

ԼՈՒՍԱՂԲԻՐ

Հրատարակչական Ընկերութիւն

Թիւ 3

Կ. ՊՈԼԻՍ

1912

347.6

C-25

3. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

„ԼՈՒՍՈՂՅՈՒՆ“
ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԱԿԱՆ ԸՆԿ.
ՍՈՆԵՆԻ Ճ.Ճ.Բ.
Կ. Պոլս 40
— 1912 —

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԻՐԱԻԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՏԵՍԱԿԷՏԷՆ

ԵԿԵՂԵՅԻԻ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՈԳԻՆ

ԱՅՍ ՇԱՐՑԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՈՒՍՈՂՅՈՒՆ

Հրատարակչական Ընկերութիւն

Թիւ 3

19052

4. ՊՈԼԻՍ

1912

113 JUL 2013

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ամուսնական խնդիրը ամեն ընկերութեան և ամեն դարու մէջ իր բարդութիւններն ունեցեր է,

Սմուսնական խնդիրը՝ որ ամիջական ծնունդն է բաւրջականի, բարքերու, նկարագիրներու, խառնուածքներու, սնտուսական պայմաններու և միջավայրի, չէր կրնար Հայութեան համար եւս բացառութիւն ըլլալ և անոր մէջ ալ առաջնակարգ նշանակութիւն չստանալ:

Բայի բոլոր մարդկային ընկերութիւններու համար աւելի կամ նուազ չափերով ընդհանուր ընդթ աւնեցող գծերէն, ամուսնական խնդիրը ունի նաեւ Հայութեան համար իր յատուկ բարդութիւնները՝ որոնց լուծման անհրաժեշտութիւնը ո՛չ միայն անհատներ են զգացած, այլ և պաշտօնական մարմիններ կամ հեղինակութիւններ, առանց սակայն լուծման յանգամ ըլլալու:

Եւ ես չեմ հաւատար որ ո՛ր եւ է ընկերութեան՝ առաւել ևս մեզի համար հնարաւոր ըլլալ այդ բարդ խնդիրը օրէնսդրութիւններով հիմնադէս լուծել: Հասարակական երեւոյթներ, չարիքներ կան՝ որոնք չեն վերնար, մինչեւ որ ալք երեւոյթները, այդ չարիքները առաջացնող պատճառները չլերցուին:

Օրէնսդրութեան անհրաժեշտութիւնը զգացուած ըլլալը, օրէնսդրին միջամտութիւնը՝ ինքն ինկ չարիք մը,

21893-59+

չարիքին պաշտօնական հաստատութիւնն է : Չարիքը հիմնովին վերցուած կ'ըլլայ այն ժամանակ՝ երբ այլ եւս օրէնսդրութեան պէտքը չի զգացուիր :

Օրէնսդրութիւնը կամ օրէնսդրին միջամտութիւնը՝ որ ինքն ալ ենթական ու ծնունդն է չարիքը արտադրող պատճառներուն , կը ստեղծէ միայն դարմաններ , չարիքը մեղմացնելու , անտանելին տանելի ատրիճաններուն վերածելու :

Ամուսնական ըսուած այդ չարարատիկ չարքը վերստին դրուած է Ազգային Կեդր . Վարչութեան սեղանին վրայ , և ընտրուած է յատուկ Յանձնախումբ մը , որ ըսկրներ է զբաղիլ անով :

Թէև հաւատքը չունենանք անոր հիմնական լուծումին , բայց այն չափով ինչ չափով՝ որ օրէնսդրութիւն մը կարող է մեղմացնել չարիքը եւ անտանելին տանելի չափերուն վերածել՝ կ'արժէ լրջութեամբ զբաղիլ առաջաջադրուած հարցով :

Այդ տեսակէտէն է որ պիտի աշխատիմ մօտենայ հարցին :

×

Ըսի թէ ամուսնական խնդիրը՝ բայց իր ընդհանուր բնոյթ ունեցող գծերէն , ունի նաեւ հայկական իրականութեան յատուկ բարդութիւնները կամ կոնկրետութիւններ :

Կարելի է բաժնել այդ հարցը հետեւեալ զլխաւոր մասերուն .

ա . Իրաւասութիւն , Պետական եւ Ազգային .

բ . Դասասանական կազմակերպութիւն եւ դասավարութիւն :

գ . Ճիւղահամար :

դ . Բաժանում :

ե . Ամուսնալուծութիւն կամ ապահարգան :

զ . Օժիս եւ պարէն :

I

Ի Բ Ա Ի Ա Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն - Ը Ն Կ Ե Ր Ա Յ Ի Ն Տ Ե Ս Ա Կ Է Տ Է

Իրաւատութեան խնդիրը կը բղիթի քաղաքական ու կրօնական բմբնումներէ :

Ամուսնական հարցերու մէջ կրօնական կամ աւելի ճիշդը եկեղեցիներու , հոգեւորականութեան միջամտութիւնը բոլոր աղգերու մէջ ալ չա'տ հին է : Այնքան հին որ , ընտ իս , կը հասնի մինչև ընկերութիւններու նախկին կազմակերպութեանց , նահապետական չըմաններուն՝ երբ նահապետը կը ներկայանար օջախին , ցեղին գլուխը եւ օջախին , նախահայրերու , ոգիներու , սրբազան հուրի պաշտօնակատարը , պատգամատուն եւ քաղաքական հեղինակութիւնը :

Այդ հեղինակութիւնը զարգացեր , ուժեղացեր կամ թուլացեր է կրօնական-քաղաքական իշխանութեան զարգացման ու անկումի աստիճաններով :

Զինորա-քաղաքական իշխանութիւններու զարգացման դանազան փուլերը մեծ տեղ կուտան զինորա-քաղաքական եւ կրօնա-քաղաքական հակամարտ պայքարներուն :

Այն օրէն որ կրօնա-քաղաքական իշխանութիւնները ռաիպուեր են տեղի տալ զինորա-քաղաքական իշխանութեանց ուժին առջև , հետամտեր են քօմիրօմիաներ ընել՝ որոյ իրաւատութիւններ պահելու եւ կիրարկելու համար :

Յաղթող գերակշռութիւն տաացողներն ալ պէտք են ունեցեր այդ քօմիրօմիաներուն ընթացք տալ՝ եկեղեցին կամ հոգեւորական հիւրարչին շահագործելու համար :

Այդ քօմիրօմիաներէն տմանք նոյնիսկ դաւանութեան

կամ եկեղեցիի խորհուրդներու կարգ են անցեր, մինչև որ ժամանակակից պետական-աշխարհական ուղին հասեր է զարգացման, ուժի, ինքնավստահութեան այն աստիճանին՝ որ աշխատեր է քոմիրովաներէն շատ բան ջնջել, զիջումները հա խել, ուրիշ խօսքով հետեւի աշխարհականացման սկզբունքին:

Այժմ այդ պայքարն է որ գոյութիւն ունի Եկեղեցիին և Պետութեան միջև:

Այդ քոմիրովաներու, եկեղեցական խորհուրդներու շարքէն է նաև ամուսնական խնդիրներու իրաւասութիւնը:

Եւ քաղաքակիրթ երկիրներուն մէջ բացառութիւններ են անոնք ուր աշխարհականացման ուղին ու օրէնսդրութիւնը արդէն կը տիրապետեն, հակառակ եկեղեցիի բողոքին և յուզումին:

Ամուսնութիւնը՝ պատկի արարողութիւնով իրբեւ խորհուրդ Եկեղեցիի կամ իբրեւ պայմանադրութիւն ընկերական-քաղաքական կեանքի, իր ընդհանուր գծերով, մասնաշաղկապ ըմբռնումներու մէջ չի՝ տարբերի ազատ ու անազատ ժողովուրդներու, անկախ ու հարկատու պետութիւններու միջև:

Անկասկած որ ընտանիքն ըլլալով ընկերա-քաղաքային կազմակերպութիւն մը, անոր առանցքը կամ ազդակը կազմող ամուսնութիւնը առնչութիւն հունի երկնային կեանքի ու հաւատալիքներու հետ, այլ պատկանելով գոտ երկրային, մարմնային կեանքին՝ բնականաբար ենթակայ ըլլալու է քաղաքական իշխանութեան և օրէնսդրութեան իրաւասութեանը՝ եթէ քաղաքական իշխանութիւնը ինք ևս բաժնուած ու ազատագրուած է կրօնա-քաղաքական ըմբռնումներէն, աւանդութիւններէն, խառնուրդէն ու հիմնարկութիւններէն:

Հայկական Եկեղեցին ևս, այլ եկեղեցիներու նման

պահեր է իր իրաւասութիւնը ամուսնական խնդրին մէջ և կազմեր է զայն իբրեւ իր խորհուրդներէն մէկը:

Այդ իրաւասութիւնը աւելի ուժեղացած, աւելի արմատացած է հայ ազգին կրած քաղաքական անկումներուն, տիրապետուած պետութիւններու քաղաքակրթութեան աստիճանին, պետական կազմին, կրօնին և իրաւատիրական խտրութիւններուն բերմամբ:

Պատմական այս հայեցողութեան և հետեւողութեան հակառակ, Օսմանեան պետութիւնը վաղուց է որ կազմեր է տարբեր հայեցողութիւն ոչ-մահմէտական, մահաւանդ քրիստոնեայ եկեղեցիներու, ի շարս որոնց և Հայ Եկեղեցիի այս իրաւասութեան, ինչպէս և այլ իրաւասութիւններու նկատմամբ:

Ժամանակակից Թուրքիան զայն կը համարէ առանձնաշնորհում մը, քաղաքական իշխանութեան մէջ անհանդուրժելի իշխանութիւն մը, ուստի և պարբերաբար ջանք գործ կը դնէ կրճատելու այդ իրաւասութիւնը կամ առանձնաշնորհումը:

Թուրք մտքի զարթումը՝ որ յաճախ կը կատարուի անհամաչափ, միակողմանի, դեռ չի՝ կրնար անդրադառնալ թէ Քրիստոնեայ Ազգութիւններու վայելածը առանձնաճնորհում չէ՝, այլ բնական իրաւունք, և հետեւանք՝ տիրող կրօնա-քաղաքական, կրօնա-ընկերային կարգերու:

Երբ պետութիւն մը՝ որ հիմնուած է կրօնական իշխանութեան վրայ, որ իրեն համար իսկ հունի քաղաքա-ամուսնական օրէնսդրութիւն, որուն ընտանեկան-ամուսնական կարգերն ու ըմբռնումները կը բղխին մահմէտական կրօնէն, ենթակայ են Շէրիին, այսինքն մահմէտական-կրօնական օրէնսդրութեան ու անոր դատական իրաւասութեան, — անբնական կ'ըլլար հիմնովին տարբերող քրիստոնեայ ընտանեկան-ամուսնական, ընկերային կարգերն ու ըմբռնումները տիրա-

պետող տարբեր կրօնի տրամադրութիւններուն և իրաւասութիւններուն ենթարկել:

Նոյնիսկ Քրիստոնեայ պետութիւններուն մէջ տարբեր դաւանութիւններու պատկանող Քրիստոնեայ ժողովուրդներու համար ընդունուած ու յարգուած է այս իրաւունքը, զոնէ տեսականօրէն, որպիսին է Ռուսաստանի մէջ:

Այս տեսակէտէն առաջնորդուելով, իրականութեան մէջ կը տեսնենք թէ Հայ-եկեղեցին, կամ աւելի ճիշտը, Հայ ներքին ինքնավարութիւնը չի՝ վայելեր, կամ չէ՝ կրցեր ամբողջովին և գործնականապէս վայելել այն ամէն իրաւունքները՝ որոնք անմիջապէս կապուած են ամուսնական խնդիրներու հետ:

Ընդհանուր է որ զուտ ամուսնական խնդիրներու վրայ՝ որպիսին են պսակ, բաժանում և ամուսնալուծութիւն, պետութիւնը չէ՝ դադրած նայիլ զուտ կրօնական հանգամանքով, չէ՝ մերժուած Պատրիարքարանի իրաւասութիւնը, բայց վէճի և թիւրմըմունքներու առարկայ են պարէնային (նափաքա), և մանաւանդ օմիտի վերաբերեալ խնդիրները:

Այն պետութիւնը որ իր կրօնակից ժողովուրդներուն համար համանման խնդիրներու վերաբերմամբ իրաւասուն կը ձանձնայ իր կրօնական իշխանութիւնը ու կրօնական տրամադրութիւնները, կ'ուզէ որ միևնոյն հաւասար իրաւունքը չվայելեն այլադաւան կրօններու ժողովուրդները և ենթարկուին Շէրիի տրամադրութեան և իրաւասութեան:

Ասիկա առնուազն անհաշտ է ժամանակակից քաղաքակրթական և իրաւարանական ըմբռնումներուն հետ:

Այս կարգի հարցեր այլ ևս պէտք չէ որ լուծուին ուժի չափերով, ֆէրմաններով կամ ֆէրմաններու մէջ մէկ բառ աւելի կամ պակաս գտնուելովը, Յունական

նին մէջ օմիտը յիշուած, Հայկականին մէջ յիշուած չէ խօսքերով. այլ, պէտք է լուծուին սկզբունքներով, իրաւական տեսակէտներով:

Հետևաբար, ամուսնական խնդիրներու մէջ ազգային ներքին ինքնավարութեան իրաւասութեան սահմանները ո՛չ թէ պիտի ձգտին սահմանափակուելու, այլ ա՛լ աւելի ընդարձակուելու, կամ լաւ ևս՝ իրենց տրամաբանական, իրաւական առօրինակներ վերածուելու՝ այնքան և մինչև այն ժամանակ, որքան ժամանակ որ մասմոտական և քրիստոնեայ կրօններով կը տարբերին ընկերային, ընտանեկան, ամուսնական այդ կարգի ըմբռնումները, աւանդութիւնները, կարգերը և տրամադրութիւնները ու Շէրին կը մնայ իրաւասուն մասմոտական հասարակութեանց համար:

Պետական-քաղաքական տեսակէտէն՝ իմ պարզած հայեցողութեամբ, ակներեւ է որ մենք չենք նայիր երբեք ամուսնական խնդրին վրայ՝ իրբեւ կրօնական աֆքի մը վրայ:

Հայ-Ազգային ներքին ինքնավարութեան մէջ, ամուսնական խնդիրներու վերաբերմամբ, իրաւասութեան ընդլայնումի մեր պահանջը՝ չի բղխիր ուրեմն կրօնական ըմբռնումներէ:

Ինչպէս Ազգային ներքին ինքնավարական ընդհանուր իրաւասութիւնները, նոյնպէս և ամուսնական խնդիրներուն մէջ ներքին ինքնավարութեան իրաւունքը մենք չենք ընդունիր և պիտի չընդունինք իրբեւ առանձնացնող հոգով, — բառ մը, չարաբաղդ պատգովական բացատրութիւն մը՝ որ փակցուցեր են ոչ-մասմոտական ժողովուրդներու ձակտին իրբեւ շնորհ, իրբեւ ողորմութիւն:

Դեռ պետական սահմանադրութեան վերջապտարարութենէն առաջ ալ, արտասահմանեան թուրք մամուլին մէջ, թուրք մտաւորականութեան ամենայառաջադէմ, ամենազարգացած ու խոհուն համարուած չատ

յարգելի ներկայացուցիչ մը իսկ՝ ենթակայ այդ առանձնացնողութեան թիւրիմաց գաղափարի նախապաշարման, ցաւով ու զայրոյթով կ'ընդդիմաբանէր թէ «ո՛ւր է տեսնուած, ո՛ր ուրիշ երկրի մէջ է չնորհուած ա'յնքան ազատութիւններ և պաշտպանութիւններ որքան թուրքիոյ մէջ՝ ուր Պատրիարքարանները դատական իրաւասութիւն անգամ կը վայելեն...»

Դժուար չէ՝ մակարերել որ՝ եթէ նոր-թուրք մտայնութեան ամենազարգացածն ու խոհունը այսպէս կը նայի դրութեան վրայ՝ նոյն իսկ յեղափոխական շրջանին՝ յեղափոխական օրկանի մը մէջ, ապա նուազ աստիճանի վրայ գտնուողները և մանաւանդ պաշտօնական մտայնութիւնները ո՛րպիսի ներքին համոզումներ պիտի ունենան և ո՛րպիսի ձգտումներ պիտի տածեն հանդէպ այդ իրաւունքներուն:

Տարաբաղդաբար ոչ-մահմետական ժողովուրդներն ալ այդ իրաւասութիւններ որակելու և ըմբռնելու տեսակէտէն ազատ չեն նախապաշարումներէ:

Դեռ մինչեւ այս օր ալ այդ իրաւունքները կը պաշտպանուին իբրեւ առանձնաշնորհումներ, և կը հիմնուին ֆէրմաններու վրայ:

Բայց իրականութեան մէջ այդպիսի բան գոյութիւն չունի: Ոչ-մահմետական ո՛չ մէկ ժողովուրդ չէ՝ վայելեր և չի՝ վայելեր ո՛չ մէկ առանձնաշնորհում:

Ո՛չ թէ իսլամին վայելած իրաւունքներէն բացառիկ առանձնաշնորհում մը, այլ մանաւանդ հաւասարն անգամ եթէ վայելէինք, ամբողջ թուրքիան դրախտավայր կը դառնար:

Անհրաժեշտ է ջնջել այս թիւրիմացութիւնները առանձնացնողութեան վերաբերմամբ: Անհրաժեշտ է ջնջել օրէնքներէն, ֆէրմաններէն և Գանունը Էսասիի որոշ յօդուածներէն այդ առանձնացնողութեան բացատրու-

թիւնը և տալ այդ իրաւունքներուն իրենց բնական, իրաւաբանական, սկզբունքային արժէքն ու ըմբռնումը:

Խալիֆայութեան և Սուլթանութեան միացեալ Պետութեան մէջ՝ իսլամ ընկերութեան, իսլամ ընտանիքի, իսլամ ամուսնութեան իրաւասու դատաւորը իսլամ կրօնաւոր—Շէրիի դատաւորն է և ո՛չ քաղաքայինը: ապա ուրեմն նոյն տրամաբանական հետեւողութեամբ՝ քրիստոնեայ ընկերութեան, քրիստոնեայ ընտանիքի և անոր ամուսնութեան իրաւունքի դատաւորն ալ ըլլալու է նոյն ընկերութեան պատկանող իրաւասու մարմինը:

Պարէնի և օթիտի խնդիրներն ալ ինչքան որ ըստ երեւոյթին քաղաքացիական իրաւունքներու վերաբերեալ թուին, բղխելով նոյն ամուսնական խնդիրներէն, բնականաբար ենթակայ պիտի ըլլան ամուսնական խնդրի դատաւոր-իրաւասուին,— որովհետեւ քրիստոնեայ և մահմետական ընկերային-ընտանեկան ըմբռնումներն ու զանազանութիւնները, այդ ըմբռնումներէն և զանազանութիւններէն բղխող պատճառներն ու հոգեբանական տրամադրութիւնները՝ գոյութիւն ունին և կ'ազդեն պարէնի ու օթիտի խնդիրներուն մէջ ալ:

Նոյն իսկ դատաւորին անհատականութիւնը, ամուսնական դատը լսած ու վճռած ըլլալն ու չըլլալը կ'ազդէ և անխուսափելիօրէն ու հոգեբանօրէն պիտի ազդէ պարէնի ու օթիտի վերաբերեալ վճիռներուն վրայ:

Եթէ ամուսնութիւնը պայմանադրող կարգերն ու կանոնները կը տարբերին իսլամի ու ոչ-իսլամի միջև, եթէ ընտանեկան կապերն ու յարաբերութիւնները կը զանազանին մահմետական և ո՛չ-մահմետական կազմերու միջև, եթէ կը տարբերին նաև ամուսնութիւնը, պայմանադրութիւնը խզող օրինական ու

բարոյական ըմբռնումներն ու պայմանները՝ մահմետականի և ոչ-մահմետականի համար, — ապա ուրիմն, պիտի տարբերին նաեւ անոնց հետեւանք եղող գնահատումները՝ փոխարինութեան, վարձատրութեան, տուժելու և պարտադրելու թեւադրող հոգեբանական տրամադրութեանց ու նկատումներու մէջ, որոնք կը տարբերին մինչև իսկ ընտանիքէ ընտանիք, անհատէ անհատ միեւնոյն ընկերութեան մէջ:

Եւ հետեւաբար, ամուսնական հիմնական դատը լսող և քննող դատաւորը միայն կրնայ խղճամիտ կերպով ու մարդկօրէն գնահատումն ընել թէ՛ կենակցութիւնը, բաժանումը կամ ապահարզանը վճռած կողմերէն ո՞րը, ի՞նչ չափով և ո՞րպիսի փոխարինութեան, պարտադրութեան, տուժումի կամ պատիժի ենթարկուելու է:

Դատաւորին այս գնահատումը, անոր հոգեբանական տրամադրութիւնն ու թեւադրութիւնը կը բղխին ո՛չ միայն իր անհատականութենէն, այլ հիմնական դատին պարագաներուն ընդհանուր բնութենէն, կողմերու յայտ բերած բարքերէն, ընդունակութիւններէն, հիմնական դատին վճիռը թեւադրող պատճառներէն ու նկատումներէն:

Այս պայմաններէն, յատկութիւններէն ու հնարաւորութենէն զուրկ է այն դատաւորը՝ որ չէ վճռել հիմնական դատը և անձնապէս իր կրօնային, ընկերային և բարոյական ըմբռնումներովն ու էութեամբը չի՛ պատկանիր դատաւար կողմերու ընկերութեան. հետեւաբար իր վճիռն ալ, չի՛ կրնար ըլլալ արդար ու բաւարար:

Մեր մէջ իսկ տատանումներ կան թէ օմիքի հարցը ի մասնաւորի յիշուած ըլլալով միայն Յոյն Պատրիարքի Ֆէրմաններուն մէջ, գործադիր իշխանութիւնը պիտի չճանչնայ այդ կարգի խնդիրներու վերաբերմամբ մեր իրաւասութիւնը:

Բայց եթէ ընդունինք որ իրաւունքները չեն բխած միայն Ֆէրմաններու շնորհներէն, և որոնք շնորհներ չեն՝ այլ բնական իրաւունքներ, ընկերային կեանքի անհրաժեշտութիւններ, — դուռար չըլլար նկատել և հետեւցնել թէ Հայ Պատրիարքներու Ֆէրմաններուն մէջ, կամ աւելի ճիշդը, ներքին ինքնավարութեան օրէնքին մէջ օժիտի և պարէնի խնդիրներուն յիշատակուած չըլլալը հետեւանք է եղեր ոչ թէ այդ իրաւունքը մեզի զլացուած ըլլալուն, — այդպիսի խտրութիւն չէր կրնար և չի՛ կրնար աբդարանալ կամ պաշտպանուիլ պետական ո՛չ մէկ հայեցակէտով —, այլ օժիտի դրութիւնը մեր մէջ ընդունուած և ամուսնական յարաբերութեանց մէջ տնտեսական պայմանները նկատի առնուած չըլլալէն:

Բայց որովհետեւ կեանքը, անկախ մեր պաշտօնական չըջանակներու կամեցողութենէն, կը դնէ իր կնիքը մեր իրականութեան վրայ ալ և այսօր այդ պարէնի և օժիտի վէճերը մաս կը կազմեն մեր ամուսնական խնդիրներուն, բնական հետեւողութեամբ հարկ է ըմբռնել որ այդ խնդիրներն ալ պիտի կազմեն մասը ամուսնական վէճերու լուծման ու վճիռին, մտնելով մեր ներքին ինքնավարական իրաւասութեան մէջ. ուստի և պարտաւոր ենք պաշտպանել մեր այդ իրաւունքը և ո՛չ թէ շարունակել միալ անընդհանր զիջումի ու համակերպութեան ընդունումներու մէջ:

Հանդէպ պետութեան, հանդէպ քաղաքական իշխանութեան, մեր Ազգային իրաւասութեան այս հայեցակէտերէն անկախ՝ կայ նաեւ ներքին իրաւասութեանց սկզբունքային հայեցողութիւնը և գործնական կիրառութիւնը, որոնք նոյնքան ու գուցէ աւելի կարեւորութիւն ունին մեզի համար:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՒԱՍՈՒԹԻՒՆ

Պետական-քաղաքական և ընկերային տեսակէտով մեր Ազգային իրաւասութիւնը պարզուելէ, սկզբունքային այս հայեցողութիւնները ընդունելէ յետոյ, դժուար չպիտի ըլլայ, կարծեմ, տրամաբանական յարակցութեամբ անցնիլ այն հարցին թէ՝

— Ուրեմն ի՞նչ տարր, որպիսի մարմին, ի՞նչ հեղինակութիւն և օրէնսդրութիւն պիտի ըլլայ այդ իրաւունքը կիրարկողը:

Իրմելով Ազգ. Սահմանադրութեան, որ մեր ներքին ինքնավարութեան սահմաններն ու օրգանները դժող հիմնական օրէնքն է, հոն կը գտնենք արդէն հիմը մեր հայեցակէտին, որ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ այն թէ ամուսնական վէճերը ընկերային-աշխարհային կեանքի սկզբունքով պէտք է լուծուին:

Ազգ. Սահմանադրութիւնը իր 47րդ յօդուածով կը հիմնէ Դատաստանական Խորհուրդը:

Ահա՛ այդ յօդուածին առաջին պարբերութիւնը.

«Դատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ ութ իրաւագէտ և ամուսնացեալ և քառասուն տարին լրացուցած անձերէ, որոնց չորսը եկեղեցական և չորսը աշխարհական պիտի ըլլան»:

Ազգ. Սահմանադրութիւնը խմբագրողները ասով ալ չեն բաւականացեր: Երկրորդ պարբերութիւնով չեչտեր են առաջինին ղեկավարող ոգին ու սկզբունքը: Ահա՛ և երկրորդ պարբերութիւնը.

«Դատաստանական Խորհրդոյ նախագահը Պատրիարքի փոխանորդն է, և անդամներուն բոլորն ալ Խառն Ժողովոյ կողմէն կ'ընտրուին քուէից առաւելութեամբ»:

Անշուշտ Դատաստանական Խորհուրդը չէ՛ հիմնուած միայն ամուսնական վէճերու քննութեան համար. և արդէն յօդուածին խմբագրական ձեւը ընդհանուր խմաստ մը կը կրէ. բայց թէ խմբագրողները գլխաւորաբար նկատի են ունեցեր ամուսնական վէճերը, անկէ յայտնի է որ Դատաստանական Խորհուրդի անդամակցութեան իրրու պայման նշանակուած յատկուած թիւներէն մէկն ալ — եկեղեցական թէ աշխարհական — ամուսնացեալ ըլլալու պայմանն է:

Պայմանադրել որ Դատաստանական Խորհուրդը կազմուած ըլլայ իրաւագէտ, ամուսնացեալ և քառասուն և քառիս լրացուցած անձնաւորութիւններէ, կը նշանակէ ամուսնական վէճերը վճռելու համար փնտռել այնպիսի անձնաւորութիւններ, որ ըլլալով ամուսնացեալ, ծանօթ են ամուսնական կեանքին՝ իրենց իսկ սեփական կեանքովը, ընդունակ են զգալու ամուսնական կեանքի դառնութիւններն ու պահանջները, հասած կամ լրացուցած ըլլալով քառասուն տարին՝ օժտուած են փորձառութիւնով, հասունցած են տեսական ու փորձառական հայեցողութիւններով, ազատ են երիտասարդական յախուռն միտումներէ ու դատողութիւններէ, ըլլալով իրաւագէտ՝ ընդունակ են հիմնաւորելու վճիռները օրինական արդար ու խղճամիտ սկզբունքներու և տրամադրութեանց վրայ:

Ազգային Սահմանադրութեան, որ մեր Ազգային Սրբութիւնն է, նուիրագործած այս որոշ ու յստակ մեկնակէտները՝ բաւական են անվիճելիօրէն մեզ ընդունել տալու որ՝ մեր Սահմանադրութեան հիմնադիրները ամուսնական խնդիրներուն վրայ նայեր են իրրեզուտ ընկերա-քաղաքային բնութիւն և հիմ ունեցող խնդիրներու վրայ, և իրրե աշխարհին, ղեկավարուեր ու օրէնսդրեր են ընկերա-քաղաքային, իրաւային և իրաւաստական ըմբռնումներով ու սկզբունքներով:

Ատով չեմ ուզեր ըսել թէ օրէնքը անթերի է, թէ քննադատելի, սրբազրելի, լրացուելիք կողմեր չունի, այլ այն թէ՛ էականը այն է որ,— ամուսնութիւնը անկախ եկեղեցւոյ խորհուրդ նկատուելու կրօնական ըմբռնումէն, է և ընդունուած է իրրեւ զուտ ընկերային-քաղաքային, ընտանիքի հիմնարկութեան, կազմակերպման յատուկ դաշինք մը, և հետեւաբար իրրեւ աղբյուրն, իր բոլոր մասնիկներովը ենթակայ է համապատասխան իրաւասութիւններու, կանոններու, օրէնքներու և մարմիններու:

Հակառակ պարագային,— չպիտի ընդունուէր և ներմուծուէր Դատաստանական Մարմինն մէջ աշխարհականի դերն ու մասնակցութիւնը, չպիտի պարտադրուէր եկեղեցականին ամուսնացած ըլլալը, չպիտի պահանջուէր իրաւագիտական հմտութիւնը անխտիր աշխարհական և եկեղեցական բոլոր անդամներուն համար:

Իսկ եկեղեցականներու մասնակցութիւնը աշխարհականին հետ հաւասար թուով, ո՛չ միայն չենթադրեր կրօնակեղեցական առանձինն հայեցակէտ, այլ մանաւանդ կը հաստատէ այն թէ ամուսնացած հայ հոգեւորականութիւնը անխտիր մաս կը կազմէ հայ ընկերային կազմին:

Նոյն իսկ հայ եկեղեցին ինքը՝ իր ծագման ու էութեան մէջ, հետեւելով ժողովրդի բնատուր դեմոկրատական, աշխարհիկ հակումներուն և պահանջներուն, չէ՛ ընդուներ աշխարհականէն, ժողովրդէն անջատ ու բարձր հեղինակութիւն, և բոլոր եկեղեցահիշարարչիական, ծիսա-դաւանական հարցերու մէջ, որոնք առնչութիւն են ունեցեր ընկերային խնդիրներու և կարգերու հետ, ժողովուրդին ձայնն ու կամքն է եղեր առաւելապէս կշռողը քան հոգեւորականինը:

Այդ բանը կը տեսնենք ամուսնական վէճերու մ-

ամուսնալուծութեան եւլն.ի վերաբերեալ եկեղեցական ըսուած կանոններու պատմական ուսումնասիրութեան առիթով ալ:

Տարաբախտաբար, Ազգային Սահմանադրութեան ոգին մնացեր է միայն զայն նշողներուն կամ իմբրադրողներուն մտածողութեան ու ցանկութեան մէջ: Իրականութեան մէջ, ինչպէս Սահմանադրութեան այլ սկզբունքները, նոյնպէս և ամուսնական խնդրի վերաբերեալ սահմանադրական ոգին, որ մենք մէկ բառով կ'անուանենք աշխարհական, աղճատուեր է աստիճանաբար, մանաւանդ Հիմնադիրներուն ասպարէզէ քաշուելէն վերջ և ստացեր է զուտ կրօնական բնոյթ. Դատաստանական Խորհուրդին չէ՛ տրուեր իր իրաւասութեան բարձրութիւնն ու հեղինակութիւնը: Կրօնական ժողովն ու կուսակրօն հոգեւորականութիւնը իւրացուցեր են իրաւունքներ կամ իրաւասութիւններ, այնպէս որ ստեղծուեր է քառսային վիճակ մը:

Դ Ա Ս Ա Ս Ս Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Ըսի արդէն թէ Ազգ. Սահմանադրութեան 47րդ յօդուածը ի՛նչքան ալ ընդհանուր իմաստ կրէ, ասով մէկտեղ անոր կազմութիւնը յատկապէս և գլխաւորաբար ամուսնական վէճերու համար է:

Նոյն յօդուածին երրորդ պարբերութիւնը բաւական է հաստատելու այս հիմնակէտը:

Այդ պարբերութիւնը կ'ըսէ.

«Դատաստանական Խորհրդոյ պաշտօնն է՝ ընտանեկան վէճերը լուծել, և Բ. Դրան կողմէ Պատրիարքարան յանձնուած դատարանական համաձայնաբարութեան համեմատ քննել և որոշել»:

Գիտենք որ այժմ Բ. Դրան կողմէ ո՛չ մէկ դատ Պատրիարքարան չի՝ յանձնուիր և պիտի չյանձնուի :

Ի՞նչ դատերու կարող էին ակնարկուած ըլլալ, որոնք Բ. Դրան կողմէ յանձնուեր են եղեր երբեմն :

Եթէ աչքի առաջ ունենանք Աղգ. Սահմանադրութեան վաւերացուած կամ խմբագրուած թուականը, եթէ նկատի ունենանք այն ժամանակի պետական հիմնարկութեանց՝ Օրէնսդիր, Դատական և Գործադիր իշխանութեանց կազմակերպութիւնը, եթէ ծանօթանանք այն ժամանակի տիրող կարգերուն և յարաբերութեանց, կը տեսնենք որ այդ թուականը կը զուգադիպի 1856էն յետոյ, Փարիզի Դաշնագրով իսկ յանձնարարուած պետական վերակազմութեան թուականներուն. երբ Դատական կազմակերպութիւնը իր սաղմնային կամ նախնական աստիճաններուն վրայ էր դեռ, երբ յաճախ Պետական Խորհուրդը՝ իր օրէնսդրի հանգամանքով իսկ դատական դեր կը կատարէր նոյն իսկ մասնաւոր քաղաքացիական դատերու վերաբերմամբ, երբ նոյնիսկ Գործադիր իշխանութիւնը երբեմն կը մասնակցէր դատական բաղադիր մարմիններուն, երբ Պետութիւնը կը զգուշանար քրիստոնեաները Շէրիի դատարանները զրկելէ՝ այդ ժամանակները քրիստոնեայ Պատրիարքարանները և Առաջնորդարանները ստացեր էին տեսակ մը հաւատարմութեան շանդամանք և թէ՛ կառավարութիւնը կարծէք գլխէն ցաւ մը տեսնելու համար, գանգաւոր քաղաքացիները կը զրկէր իրենց պատկանած Պատրիարքարաններուն, և թէ՛ հասարակութիւնը յաճախ ինքը կը դիմէր իր Պատրիարքարանը կամ Առաջնորդարանը :

Ահա՛ այս կարգի խնդիրներ միայն, իմ կարծիքով, մեր Սահմանադրութեան յիշեալ պարբերութեան մասը նկատի ունեցած է. իսկ այդ մասը իր դոյուլթեան իրա-

ւունքէն դադրած է՝ յորմէ հետէ որ Դատական կազմակերպութիւնը ու դատարաններուն իրաւասութիւնները օրէնքով բաժնուած ու որոշուած ըլլալու հետեւանքով՝ ո՛չ կառավարութիւնը կարող է ո՛ր և է դատուարել Պատրիարքին, և ո՛չ ալ Պատրիարքարանները կարող են ձեռնադրել ըլլալ Ամուսնական և Կտակային դատերէ դուրս քաղաքացիական դատերու միջամտելու :

Դիտելի է որ «ընտանեկան վէճերը լուծել» ըսելով՝ օրէնքը ամուսնական խնդիրներու վերաբերմամբ լիակատար իրաւասութիւն կուտայ Դատաստանական Խորհուրդին :

Հետեւաբար, երբեք ամուսնական դատերուն չի վերաբերիր հրդ պարբերութեան տրամադրութիւնը՝ որ կ'ըսէ. «Երբ պատահի այնպիսի դատ մը զոր Դատաստանական Խորհուրդը իր ձեռնադրութենէն վեր դատէ, ըստ պահանջման խնդրոյն՝ կա՛մ Կրօնական կամ Քաղաքական և կա՛մ Խառն Ժողովոյն յանձնուելուն հարկաւորութիւնը կը յուցնէ» :

Օրէնքը երբ անգամ մը լիակատար իրաւասութիւնը տուեր էր Դատաստանական Խորհուրդին, այլ եւս չէ՛ր կրնար հակասել ինքն իրեն և ենթադրել որ Դատաստանական Խորհուրդին չպատկանող ամուսնական դատեր ալ կ'ըլլան :

Եւ որովհետեւ օրէնքին ենթադրած պատահականութիւնը դատի մասին է և ո՛չ թէ դատէն ծնունդ առնող ո՛ր և է խնդրի, կարելի չէր կասկածիլ որ ամուսնական դատերէ ծնունդ առնող ո՛ր և է կէտի համար Դատաստանական Խորհուրդը անձեռնադրող կարող է նկատուիլ :

Բայց Պատրիարքարանը՝ նախ Դատական Խորհուրդին կազմը օրէնքի հակառակ զարտուղութեան է և ենթարկած և ապա անոր իրաւասութիւնը կրճատած :

Կազմը զարտուղութեան է ենթարկած, որովհետեւ եթէ օրէնքը պարտադրած է որ այդ մարմինը կազմուած պիտի ըլլայ ամուսնացեալներէ, նախագահը բացառութիւն չէր կարող կազմել, ուստի և Պատրիարքական Փոխանորդները ամուսնացած հոգեւորականներէ պիտի ընտրուէին, որպէս զի կարողանային նախագահել Դատաստանական Խորհուրդին:

Իսկ իրականութիւնը բոլորովին հակառակն է եղեր: Եթէ չեմ սխալիր, միայն Խրիմեան Պատրիարքի օրով մէկ անգամ Մկրեան քահանայն այդ պաշտօնին արժանացեր է, իսկ անկէ առաջ և յետոյ շարունակաբար կուսակիցները, մինչև իսկ երիտասարդները գրաւեր են այդ տեղը:

Դատաստանական Խորհուրդի իրաւասութիւնը կրրձատուեր է, որովհետեւ, թէև նախնական քննութիւնները կատարուեր են Դատաստանական Խորհուրդներու կողմէ, թէև շատ անգամ որոշումներ ալ տրուեր են, ըսյց ամէն անգամ որ բաժանման կամ մանաւանդ ամուսնալուծման խնդիր է ծագեր, Դատաստանական Խորհուրդը առ առաւելն կարծիքի ձեւով որոշումներ է տուեր և վերջնական վճիռը տալու համար յղեր է Կրօնական Ժողովին, և Կրօնական Ժողովն ալ երբեմն Խառն Ժողովին:

Այս Բարեկոնեան դրութեան վերջ տալու պահանջը զգացուեր է միան Աշրդեան Պատրիարքի օրով. 1893 թուականին, նախաձեռնութեամբ այն ժամանակի Դատաստանական Խորհուրդին, Խառն Ժողովի կողմէն կազմուեր է Հրահանգ մը: Սակայն այդ Հրահանգն ալ իր այլ թերութիւններուն հետ կը միացնէ նաև այն թերութիւնն ալ որ Խորհուրդի վճռադրերուն Տեղեկագրութեան ձև, և Պատրիարքին ու առաջնորդներուն պիտի առաւունք է տուած՝ առանց կողմերուն առարկութեան

և պահանջին, երբ որ ուզեն, Խառն Ժողովի քննութեան ենթարկեն:

Եւ Խառն Ժողովը երբեմն ինք կը սկսի, ինչպէս և Կրօնական Ժողովը, վերստին քննութիւններ կատարելու և վճիռներ արձակելու:

Ո՛չ մէկ կանոն կամ հրահանգ չի կրնար օրէնքի որոշ խմատին ու ոգիին հակառակ տրամադրութիւն ունենալ՝ ցոյտի չի ըլլիր Օրէնսդիր Իշխանութիւնէն:

Բայց մեր՝ ազգ. Գործադիր Մարմինը ինքզինքը գերադասելով օրէնսդրի և օրէնքի հեղինակութիւնէն Սահմանադրութեան յիշեալ 47րդ յօդուածի Ծրդ պարբերութեան բացորոշ տրամադրութեան հակառակ տուեր է անկախ իրաւունքներ Պատրիարքին ու առաջնորդներուն:

Այնուամենայնիւ, եթէ այդ հրահանգը նոյնութեամբ գործադրուէր, դարձեալ որոշ կարգ ու կանոն, սխալեմ՝ մոցուած կ'ըլլար:

Գոնէ այդ Հրահանգը Կրօնական Ժողովին առանձինն ո՛ր և է իրաւասութիւն չի՝ տար, բայց բացառութիւններ չեն որ Կրօնական Ժողովը միջամտած, ընդունած և վճռած ըլլայ դատեր:

Իսկ գաւառներու մեծագոյն մասին մէջ հազիւ թէ գոյութիւն ունի Դատաստանական Խորհուրդի անունը:

1909ին, եթէ չեմ սխալիր, Կեդր. Վարչութիւնը վերստին աշխատեցաւ անկարգութիւններուն վերջ դնել, և հիմ ունենալով վերոյիշեալ Հրահանգը, նոր շրջաբերականով մը հրահանգ տուաւ դաւառները, բայց ամենազարգացած համարուող կեդրոնավայրերէն եզրկտոսը փութաց բողոքել այդ կանոնաւորութեան դէմ:

Այլի առաջ ունենալով այս ամէնը, աւելի քան կէս դարու, անցեալն ու ներկայ իրականութիւնը,

մէկդի առնելով հարցին ձեւական կողմը և նկատի ունենալով միայն օրէնքի ոգին, ինքն ըստ ինքեան հարց կը ծագի թէ արդեօք այսօր եւս հնարաւոր է օրէնքի պահանջած իրաւագէտ, ամուսնացեալ և քառասուն տարին լրացուցած չորս եկեղեցական և չորս աշխարհական անդամներ գտնել՝ որոնք ստանձնէին անձնութեամբ, բարեխղճութեամբ դատաստանական այս ծանրակշիւ բեռը:

Կը կասկածիմ:

Յետոյ: Թէ՛ Սահմանադրութեամբ և թէ՛ առհասարակ ժամանակակից իրաւական ըմբռնողութեամբ, դատաւորին մարդկայնական գիտակցարար կամ անդիտակցարար սխալն ու թերութիւնը ուղղելու համար ընդունուած են դատաստանական մարմիններու աստիճանաւորումները:

Շատ բնական է մտածել և ընդունիլ որ եթէ Նախնական Ատեանի մը, որպիսին է Դատաստանական Խորհուրդը, կազմութեան համար անհրաժեշտ պայման է իրաւագէտ, ամուսնացեալ և քառասուն տարին լրացուցած ըլլալ, ապա ուրեմն նոյն Նախնական մարմնի սխալները, թերութիւնները կարենալ ուղղելու, անկէ աւելի բարձր կանգնելու համար իրաւագիտական, ամուսնացեալ կեանքի ու տարիքի աւելի բարձր արժանիքներն ու հասունութիւնը ունեցող, բացարձակ վստահութիւն գրաւող անձեր պէտք է ըլլան անոնք՝ որոնք պիտի կոչուին Նախնական Ատեանի վճիռներն ու քննութիւնները վերստուգելու և ուղղելու:

Իսկ մենք գիտենք որ Խառն Ժողովի մէկ մասը ո՛չ ամուսնացեալ, կամ կուսակից անուանող դասին է. Խառն Ժողովը կազմող Ժողովներէն Կրօնականին մէջ իրաւագէտներ կամ բոլորովին չկան և կամ եթէ

դոնուին՝ հազուադէպ են, ուստի և այդ Ժողովը՝ համաձայն Սահմանադրութեան պայմանադրած բացարձակ յատկութիւններուն, չի՛ կրնար երբէ՛ք Դատաստանականի վերաբերեալ կամ վնասելի առեւանդ ըլլալու իրաւունքն ստանալ:

Այս գիտողութենէն պէտք է հետեւցնել՝ որ Քաղաքականը լիովին կը կրէ պահանջուած յատկութիւնները: Ընդհակառակը: Քաղաքականի առաւելութիւնը Կրօնականին համեմատութեամբ է:

Եւ այս պայմաններուն մէջ ինծի կը թուի որ ինքի վրայ ի՛նչ կազմակերպութիւն ալ որ ցանկանաք տալ, ի՛նչ հրահանգ ալ որ դնենք, իրերու ընթացքը մեծ տարբերութիւն չի՛ կրեր:

Եթէ կ'ընդունինք որ ամուսնական վէճերը մեր հասարակական-ընկերային մարմնի վրայ բացուած խոչոր վէճք մըն են, եթէ կ'ընդունինք որ այդ վէճքին հնարաւոր դարմանը տանիլ անյետաձգելի և հրամայողական պահանջ է, մակերեւութային ձեւական փոփոխութիւններով պէտք է բաւականանալ և դատաստանական մարմնի առաջին և երկրորդ աստիճանները պէտք է կազմել անպայման մասնագէտներէ, սահմանադրութեան պայմանադրած յատկութիւնները կրող, անպայման բարոյական վարկ ունեցող, անկաշտոութեամբ վստահելի անձնաւորութիւններէ, զոնէ կեդրոնի մէջ:

Իսկ որպէսզի այդպիսիները հնարաւորութիւն ունենան ամբողջովին իրենց դատաւորական պարտականութեանը նուիրուելու, պէտք է հրամարիլ այդ սրաշտօնը իրբեւ ձրի ազգասիրական աթոռ նկատել, պէտք է վերածել զայն մշտապէս առեւանդելու բաւարար ուժիկներով, մարդկանց պէտք է ապահովել իրենց գիրքին համապատասխան կեանք:

Եթէ այս սկզբունքը, հիմնարկէք ընդունիլ և կիրարկելը զոհաբերութիւն իսկ համարուի, այդ զոհաբերութիւնը ո՛չ կարելիութիւնէ հեռի է և ո՛չ ալ մեծ զոհաբերութիւն մըն է համեմատաբար այն զոհաբուն՝ զորս կը պատճառեն տարուէ տարի ընտանեկան վէճեր՝ քայքայելով բազմաթիւ ընտանիքներու և անհատներու կեանքը:

Սահմանադրութեան ալ չի՝ հակասեր, որովհետեւ երբեք չէ՝ արգելուած որ Վարչութիւնը որոշ իրաւունքներով խորուրդներ, յանձնախումբեր կազմէ:

Այս հիմնարկէք դնելէ յետոյ դժուար չէ՝ մնացեալը լրացնել:

Քննադատական ուսումնասիրութեան մէջ նպատակ չունենալով մանրամասնութեանց վրայ կանգ առնել և կամ՝ օրէնսդրական նախագիծ կազմել, հասարակական ուշադրութեան առարկայ կը դարձնեմ միայն ընդհանուր դժեր:

Դատաւարական օրէնքին նպատակը պիտի ըլլայ՝ դատ վարող կողմերուն դատը, առարկութիւնները և պաշտպանութիւնը, ներկայացնելու և ապացուցանելու ձևերն ու պայմանները, ինչպէս և նախնական, վերաքննիչ և վճարեկ դատարաններու ձևերն հասութեան սահմանները:

Այդ կողմէն գոյութիւն ունեցող և ի դործադրութեան եղող միակ կանոնադրութիւնը՝ Դատաւարութեան «Հրահանգը», չատ քիչ բան կը պարունակէ, և հետեւաբար անհրաժեշտութիւնը կայ կանոնադրութեան խնամտոտ նոր աշխատանքի:

Ճիշտ է որ կայ նաև 1880 Հոկտեմբեր 28էն մինչև 1888 Դեկտեմբերի վերջը պաշտօնավարող և «Խորհրդական Ազգ. Դատական դործոց» տիտղոսը կրող հանգուցեալ Սերովբէ Ազնաւուրի պատրաստած

«Օրինական Հրահանգ Ազգ. Դատարանաց Հայոց Թուրքիոյ» վերտառութիւնը կրող հրահանգ-կանոնագիրը՝ որ աւելի նախագիծ կարելի է համարել քան վաւերական հեղինակութիւն ստացած կանոն կամ օրէնք, որովհետև մատուցուած է Ազգ. Կեդր. Ընդհանուր Ժողովի քննութեան և մնացած անշուշտ Մայր դիւանի համանման բազմաթիւ պարութեաներու փոշիապատ արխիւի անկիւնը՝ այլևս լոյս աշխարհ չգալու համար:

Թէև, ըստ երևոյթին, այդ հրահանգն ալ այն ժամանակ Կեդր. Վարչական Խորհուրդ անունով միլլրտուած Կեդր. Վարչութեան կողմէ առժամապէս դործադրութեան դնել արտօնուած կերեւայ, բայց կը թուի թէ ո՛չ միայն ամբողջական դործադրութեան չէ արժանացած՝ այլ և Հեղինակի, Դատական Խորհրդական Ս. Ազնաւուրի հրաժարումին վերջ դադարած է նաև այդ հրահանգին կիսատ-պատ ժամանակաւոր դործադրութիւնն ալ:

Եւ ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար ըլլալ. այն ժամանակ ողբացեալ Նէրսէս Վարժապետեանն էր Պատրիարք, որ փորձով տեսնելով թէ Վարչական մարմիններու կազմը կեանքի պահանջներուն անհամապատասխան է, փորձեց Դաշխիճային կազմի ձև տալ Ազգ. Կեդր. Վարչութեան, այսինքն Վարչութեան անդամներու մէջ աշխատանքի բաժանում կատարելով՝ յանձնել ամէն մէկ անդամին Վարչական ճիւղ մը պատկանեալ ճիւղին տեսուչը կամ Խորհրդականը անունով, որով ամէն մէկ Խորհրդական իր ճիւղին վարիչն ու պատասխանատու ըլլալով հանդերձ՝ Վարչութեան հաւաքական մարմինը պատասխանատու կրլար Վարչական ամբողջ մեքենային:

Այս սխառտմը հաստատուեցաւ Ազգ. Ընդհ. Ժողո-

վէն 1880ին, վարչական կազմակերպութեան նոր օրէնքը շոշափելով եւ բարեփոխելով Ազգ. Սահմանադրութեան որոշ տրամադրութիւնները, օրէնքի ուժ չէին կրնար ստանալ եւ անոր գործադրութիւնը արտօնուել առանց սահմանադրութեան օրինական ճանապարհով վերաքննուելու, ինչպէս նաեւ Ազգ. ժողովի վաւերացումին հետ միասին պետական վաւերացումին կնթարկուելու: Այսպէս՝ օրինական ճանապարհը լրացուած եւ պետական վաւերացումը ստացուած չլլալուն համար՝ դադրեցաւ գործադրութեան դրուելէ:

Ատիկէ զատ խնդրոյ առարկայ հրահանգը չէ՛ր կրնար գործադրութեան մէջ մտնել, որովհետեւ դատական մարմինները բաժնուած են Հաշտարար, Կեդրոնական, Բարձրագոյն դատարան եւ եկեղեցական վիճակային ժողով անուաններով չորս աստիճանի իսկ: Կեդրոնական դատարանն ալ Ամուսնական, Անհատական եւ Վարչական անուաններով երեք սենեակներու, մինչ Ազգ. Սահմանադրութեան Կիրք յօդուածի երրորդ պարբերութիւնը շատ յանդուգն մեկնուելով Պատրիարքարանի իրաւասութեան սահմանին մէջ է ընդունուած անհատական դատեր, եւ սակայն այդ ժամանակները պետութեան դատական վերակազմութիւնը սկսուած ըլլալով Պատրիարքարանին չէր կրնար յղել անհատական վէճեր, ինչպէս պատրիարքարանն ալ չէ՛ր կրնար միջամտել այդ կարգի դատերու մէջ:

Դիտելի է նաեւ որ նոյն Հրահանգին ստուար մասը ամփոփ եւ քաղուածօրէն թարգմանութիւնն է Պետական դատավարական օրէնքին, եւ զրեթէ, ոչինչ կը պարունակէ որ Ազգային կեանքի պահանջներու ուսումնասիրութենէն բղխած ըլլայ:

Դատավարական օրինագծի գլխաւոր նպատակը

պիտի ըլլայ՝ հեշտացումը, դիւրամատչելիութիւնը դատի ու պաշտպանութեան, սպահովութիւնը՝ փաստերու հաւաքումին ու նկատառութեանը, արագ ընթացքը՝ դատավարութեան, նախադրուշութիւններ՝ դատարանի կամ դատավարողներու կողմէ ձգձգումներ կարենալ գործ դնելուն դէմ, եւ երաշխիքներ՝ դատաւորներու անկողմնակալութեան:

Եթէ ընկերութեան մը՝ իր դատաստանական հիմարկութեանց միջոցով ընտանեկան վէճերուն մէջ միջամտութիւնը միակ նպատակն ունի ընկերութեան համար կեանքը խանգարող չարիքները դարմանել եւ իր զարգացման արդեւք եղող բարդութիւնները հարթել, — ասոր բնական ու անմիջական պայմանը պիտի ըլլար որ այդ նպատակին ծառայող հիմնարկութիւնը, դատարանը, դատավարական ընթացքը՝ ինք եւս չարիք մը չդառնայ, ինք ալ բարդութիւնները ծանրացնող նոր բարդութիւն մը չըլլայ:

Պէտք է որ Դատարանը բացարձակապէս անկախ ըլլայ Դործադիր-Վարչական մարմինէն կամ իշխանութանէն, եւ դրուած իր կոչման բարձրութեան վրայ:

Դատաւորը կամ Դատարանը առաջնորդող պիտի ըլլայ միմիայն օրէնքն ու իր խիղճը:

Այս բանին համար ալ հարկաւոր է երեք սլայման. այն է՝

- ա) Որ գոյութիւն ունենայ առաջնորդող համապատասխան իրաւական ընդհանուր սկզբունք եւ անկէ բղխած բաւարար օրէնք.
- բ) Որ դատաւորը հմուտ ըլլայ օրէնքի ոգին, տառին ու փիլիսոփայութեանը.
- գ) Որ դատաւորը ունենալով հանդերձ օրէնսդրական հմտութիւն ու մասնադիտութիւն՝ ունենայ անկաշառ ու անկողմնակալ նկարագիր, եւ այդ նր-

կարագիրը անաղարտ կարենալ պահելու համար ալ նրաթապէս անկախ և ապահով պայմաններու մէջ դրուած ըլլայ, և այս ոչ միայն սոցիալի, այլև պաշտօնանկ չըլլալու և հանգստեան կոչուելու ապահովութեամբ:

Միեւնոյն ժամանակ անհրաժեշտ է նաև որ Դատարանը դիւրամտօղի ըլլայ հանրութեան բոլոր խաւերուն համար:

Եթէ երբէք դատաստանը ձրի դրութեան կարելի չէ վերածել, գոնէ չահագործումի, եկամուտի աղբիւր չնկատուի: Մարիքերն և ձեւականութիւնները խորոչեցուցիչ չըլլան:

Փաստերու, ապացոյցներու և պաշտպանութեանց որոշ մասը, օրինակ՝ ամուսնութեան, պսակի վաւերականութիւնը կամ ո՛չ վաւերականութիւնը, ազգակցութեան աստիճաններու, ապացուցումը, ամուսնալուծութիւնը թեւադրող պատճառները կամ փաստերը, օժիտի վերաբերեալ հարցերն ու պայմանները, եւլն., պէտք է որ մոցուած ըլլան համապատասխան ճիւղահամարութեան, ամուսնական պայմանագրութեան, ամուսնալուծութեան օրէնքներուն մէջ:

Որքան ալ լիակատար ըլլայ այս կարգի օրէնագրութիւնը՝ նոյնքան կը հեշտանայ և իր պարզութեան կը վերածուի դատաւարական կանոնադրութիւնը:

Այսպիսի խնամոտ ու բազմակողմանի օրէնագրութեամբ, ինծի կը թուի թէ այլ եւս տեղի չի՝ մնար պահպանել Պոլսոյ մէջ ի գործադրութեան եղող «Հրահանգ Դատաւարութեան» մէջ գտնուող այն պայմանը թէ՛ պարտադիր է տաներէց քահանային ներկայութիւնը դատաւարութեան միջոցին, առանց կարենալ ցոյց տալու թէ՛ ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ այդ ներկայութիւնը:

Նոյնպէս, կը վերնայ անշուշտ Դատաստանական

ատեանի վճռագրերուն տեղեկադրական ձեւ տրուիլը, և վճռագրերը կը խմբագրուին ու կողմերուն կը տրուին՝ ճիշտ նոյն ձեւով ու հիմերով, ինչպէս ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի դատարանական վճռագրերը:

Բայց, ընդունելով հանդերձ այս բոլոր օրէնագրութեանց անհրաժեշտութիւնները՝ իբր անխուսափելի չարիք, այնու ամենայնիւ, այն կարծիքէն եմ թէ ինչպէս ամէն մէկ հասարակական հիմնարկութիւն, նոյնպէս դատաստանական հիմնարկութիւնները և օրէնագրութիւնները իրենց ձեւականութիւններով չեն կարող կատարելապէս գոհացում տալ առաջադրուած նպատակին. անկասկած տեղի կուտան տաղտկութիւններու, տհաճութիւններու ու դանդաղանքու, և ժամանակի ընթացքին՝ ձեւը, ձեւապաշտութիւնը աւելի դերակշռութիւն կը ստանայ քան հիմնական ողին ու բովանդակութիւնը:

Այս երեւոյթին ճշտութիւնը ընդունել է ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը, և այդ երեւոյթին դէմ ալ առայժմ միակ պայմանն է ընդունուած Հաբեմ, arbitrage անուններով յայտնի Միջնորդ դատաւորներու դրութիւնը:

Առհասարակ դատաւարական օրէնքները իրենց մէջ կը կրեն յատուկ իրաւասութեան տրամադրութիւն՝ արպիրաժի, կոմ, ինչպէս սովորաբար կ'ըսենք, Միջնորդ Դատաւորնորու վերաբերմամբ:

Օսմանեան օրէնագրութիւնն անգամ կը կրէ այդ տ ամադրութիւնը:

Միջնորդ կամ իրաւարար դատաւորները ընտրուելով վիճող կամ պառակտող կողմերէն տրուելիք իրաւասութեանց սահմաններու համաձայն՝ կարող են կրել հաշտարարի եւ դատաւորի իրաւունքները միանգամայն, մինչեւ իսկ իրենց տուած վճիռները առանց

վերաքննութեան գործադրելի ըլլալու պարտադիր պայմանով :

Իմ կարծիքով, ցանկալի էր և չափազանց օգտակար կ'ըլլար միջնորդ դատաւորներու տրամադրութիւնը մտցնել նաեւ մեր դատաւարական կանոնադրութեան մէջ :

Միջնորդ դատաւորներու իրաւասութիւնը կարելի էր սահմանափակել միայն երկու պարագաներու համար. — ամուսնութեան վաւերականութեան և ամուսնալուծութեան վճիռներու վերաբերմամբ :

Մնացեալ ամուսնական բոլոր վէճերուն, պարէնի, օժիտի, նոյն իսկ բաժանումի հարցերուն մէջ, լաւագոյն է թոյլ տալ դիմել միջնորդ դատաւորներու դրութեան :

Միջնորդ դատաւորներու վճռադրերը գործադրելի ըլլալու համար՝ անհրաժեշտ կ'ըլլայ նաեւ երկու պայման. — ի տեղեկութիւն արձանագրել տալ Դատաստանական Խորհուրդի յատուկ տոմարին մէջ երկու կողմերէն միջնորդ դատաւորներուն ընտրութեան և իրաւասութեան վերաբերեալ ստորագրուած թուղթը, և նոյնպէս բերել արձանագրել տալ՝ նոյն Դատաստանական Ատեանի յատուկ տոմարին մէջ միջնորդ դատաւորին վճռադիրը :

Արձանագրութենէն յետոյ Դատաստանական ատեանը իր կնիքով կը հաստատէ վճռադիրը՝ որ կ'ըլլայ համազօր պատկանեալ դատարանի կողմէն տրուած վճռադրին, և հետեւաբար գործադրելի :

Ըստ իս, ընդունիլ այս սկզբունքը, մտցնել մեր օրէնսդրութեան մէջ և աշխատիլ ընդհանրացնելու անոր կիրարկութիւնը, կ'ըլլար մեծագոյն ծառայութիւններէն մին :

Դատարանական վերակազմութիւնը և դատաւարա-

կան օրէնսդրութիւնը ինչքան ալ ջանք գործ դրուի ժամանակի պահանջած ոգիին ու աստիճանի բարձրութեան վերածելու, այնու ամենայնիւ մեծագոյն չարիքը, հիմնական ցաւը ո'չ միայն բարքերու և միջավայրին մէջ կը մնայ՝ այլ և դատական և դատաւարական օրէնսդրութենէն ո'չ մէկ բարիք չի՝ ծնիր, եթէ ճիւղահամարական, ամուսնալուծական հարցերու ու ըմբռնումներու քառասական դրութեան վերջ չդրուի :

Հասի չհասի խնդիրները անվերջ չհազործման և կամայականութիւններու անսպառ աղբիւր դարձած են հոգեւորականութեան ձեռքին մէջ : Հոչակուած ճշմարտութիւն մըն է այս :

Այս չարաբաստիկ իրականութիւնը հաստատուած է նոյն իսկ հոգեւորականութեան ամենաբարձր աստիճանաւորներէն, ձեռնհաս հեղինակութիւններէն՝ պաշտօնական արձանագրութիւններով ու փաստերով՝ որպիսին է Արիստակէս Սեդրակեան արքեպիսկոպոսի, երբեմնի Տփլիսի և Պեսարապիոյ թեմերու առաջնորդին ու կաթողիկոսական ընտրելիին «Ամուսնական Խնդիր» հրատարակութիւնը, ինչպէս և իրաւագէտ-նախկին վարդապետ Արսէն Գլըճեանի հրատարակութիւնները :

Նոյն և առաւելագոյն չարիքը՝ հայ ընկերային կեանքի հիմքերը քայքայելու սպառնալիքը կը ներկայացնեն ամուսնական կամ ամուսնալուծական վէճերն ու երեւոյթները, ապօրէն կենակցութիւնները և ազգ. իշխանութիւններու բարեկոնեան և կամայական վերաբերմունքը :

Ու դեռ Կրօնական Ժողովը իր միջնադարեան մտայնութեամբը չըջարեալականներ կ'ուղարկէ, հրահանգելու համար որ մեղաւորները եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէն զրկուին :

Անաթէմա. ահա՛. հայ հոգեւորականութեան կողմէ մատակարարուող բաւասանը ընկերային ամենախոշոր ու խորարմատ վէրքի մը համար:

Եւ ո՞վ պիտի տուժէ նման շրջաբերականներու տրամադրութիւնէն՝ եթէ երբեք գտնուի գործադրութիւնը յանձն առնող ողորմելի հոգեւորական մը, չեմ՝ ըսեր աղգային մարմին մը: Անկասկած կա՛մ՝ լեզին պիտի թափի թոյլ ու թշուառի մը վրայ, և կամ ոմանց հանդէպ միջոց մը պիտի ծագայէ՝ Եպառնալիքի, անձնական վերժառութեան, շահագործման համար, առանց սպառնալիքը կարենալ գործադրելու:

Որովհետեւ, եթէ ընտանեկան կեանքի վատասերումը գոյութիւն ունի, եթէ ընտանեւ ան բարոյականի ապականութիւնը ընդհանրացած է, — նախ այդ սերած ու տիրած է բարեկեցիկ դասակարգին մէջ, որուն սակայն այլանդակութիւնները պաշտօնական քննութեան ու դատապարտութեան առարկայ չեն ըլլար:

Որո՞ւ համար գաղտնիք է որ՝ եթէ սողորին խաւերու մէջ անկումներ կան, ան գլխաւորաբար հետեւանք է տիրող տնտեսական պայմաններու, մինչ անկեալներու ստուար մեծամասնութիւնը զոհերն են զեղի ու վաւաչոտ կեանքով յափրացող, նիւթականի վայելքը ունեցող արտօնեալ դասակարգի:

Քիչ մը խի՛ղճ ու դո՛ւթ վերջապէս այս սպառուող հայկական ըսուած բաղմախտացեալ ընկերութեան համար:

Տեսնե՛նք ո՞ւր է մնացեր հայկական ըսուած ընտանեկան սրբութիւնը: Գոյութիւն ունի՞:

Դիտե՛նք հարստահարութեանց կեդրոնաւայր ներքին աջն գաւառները՝ ուր քաղաքական ու տնտեսական պայմաններէն ճարահատ՝ թշուառ յողովուրդ մը պանդխտութեան լեզի բաժակը կը քամէ ցմրուր, ուր տկար ու անճար ծերեր միայն կը մնան և ուր տարի-

ներու ակընդէտ ու յունակտուր հայ կիներ բռնի կամ ահամայ կը դառնայ վաշխառուն, աղային ու պէկին գոհը:

Դիտե՛նք ուր որ վանք մը կայ, ուր որ միաբանութիւն մը կայ և մօտակայ տակաւին կիսաւեր մնացած հայաբնակ գիւղեր կան, դիտե՛նք և տեսնե՛նք թէ մնացե՞ր են այդ տեղերը ընտանեկան սրբութիւն:

Դո՛ւրս բերենք գաղտնիքը՝ եթէ տակաւին մնացեր է գաղտնիք. — որո՞ւ զոհերն են ատոնք:

Շրջաղայինք բոլոր կեդրոն քաղաքները և տեսնենք թէ ո՞ր խաւերուն և ո՞ր դասակարգին մէջ կը տիրէ բարոյականի կեղծիքն ու խաբէութիւնը:

Եւ ո՞ր սքեմաւոր հեղինակութիւնն է որ խղճի հանդարտութեամբ, անբասիր վարքով, առանց իր շուրջը պատմութիւններու փափսուքն ունենալու՝ կարող պիտի ըլլայ անաթէմայի վճիռն արձակելու:

Եւ ո՞վ իրաւունքը տուաւ հոգեւորականութեան՝ միայնակ տէրն ու դատաւորն ըլլալու ամուսնական յարկին ու կեանքին:

Երբե՛ք, երբե՛ք Հայ եկեղեցին և Հայ ժողովուրդը իր հոգեւորականութեան չէ տուեր այդպիսի իրաւունք, արտօնութիւն կամ առանձնաշնորհում:

Պատմութիւնը կը բողոքէ Հոովմէական ու Յունական եկեղեցիներէն փոխադրուած այդ ոտնձգութիւններուն և անպատասխանատու, տղէտ ու անխիղճ միջամտութեանց դէմ:

Մենք չէ՛ որ պիտի պաշտպանէինք ընկերութիւնը քայքայող ապականութիւնները, լպրչութեամբ իրագործուած ազատ սերը, լիտութեամբ պարծանքի նիւթ եղող որսացումները:

Գոնէ՛ «յանտուն եկեղեցիի» դատ ու դատաստան ընաղ-
ները ընդհանուր պարտադրիչ օրէնքներ ունենային . . .
վճիռներ կարձակուին «ըստ ազգային եկեղեցւոյ օ-
րինաց», առանց կարենալ ցոյց տալու եւ հիմնաւորե-
լու թէ եկեղեցիի ո՞ր օրէնքէն և ո՞ր արտադրութենէն
կը բղխին անոնք :

Ընդհակառակը օրէնքներու բացակայութենէն է որ
Գաւառի Հոգեւորականութիւնը կը պարտաւորուի ա-
մուսնական կարեւոր խնդիրներու պահուն զիմել Պատ-
րիարքարան , Պատրիարքարանն ալ իր կարգին կը զխմ
Կաթողիկոսին , իսկ Կաթողիկոսներն ալ կը մտկադրեն ու
կը հրամայեն ըստ իրենց անձնական հայեցողութեան ,
ընդհանրապէս տեղի տալով հակասութեանց :

Ամուսնական օրէնքներու և կանոններու միակ բա-
րեկիղճ հաւաքածոն Մխիթար Գօշի դատաստանողիրքն
է , որ սակայն պաշտօնական հեղինակութիւն մը չէ :

Ազգային մշակուած օրէնքի պաշտամունքը ունեցող
Իզմիրլիանն անգամ չկրցաւ տեսնել իր քաջախիտ-
թեամբը կազմուած յատուկ Մարմինն աշխատութեան
ձեւնամուխ ըլլալը :

Վերջապէս ո՞վ պիտի ըլլայ իրաւասուն , հեղինա-
կութիւնը , դարմանատարը՝ որ կարենայ մամամբ ամու-
քել , մեղմացնել ցաւը : Ո՞վ պիտի ըլլայ օրէնսդիրը :

Ինչպէ՛ս կը թուի թէ դժուար չէ՛ լուծել այս խնդիրը ,
եթէ մենք դառնանք պատմութեան աւանդութիւննե-
րուն :

1909ին Յիւրիխի համալսարանին մէջ իրաւագիտա-
կան տոքթորայի թէզ մը ներկայացուեցաւ : Այդ թէզը
նուիրուած էր Հայ եկեղեցւոյ և մասնաւորապէս ա-
մուսնական իրաւունքի ուսումնասիրութեան :

Այդ ուսումնասիրութեամբ , որուն մէկ ամփո-
փունն ունիմ ձեռքիս տակ , հեղինակը՝ Հայ եկե-

ղեցւոյ նախկին վարդապետ , էջմիածնի նախկին միա-
բան , պատմականօրէն կ'ապացուցանէ թէ՛ Հայ Ժողո-
վուրդը ի'նքն է եղեր իր ընկերային-ընտանեկան կեան-
քին , ամուսնական հարցերուն օրէնսդիրը . կ'ապացու-
ցանէ որ՝ վերջին Օրէնսդրական Ազգային Ժողովը
եղեր է 447ի Շահապիվանի Ժողովը , որ ո՛չ միայն
ամուսնալուծութիւնն ընդունած է և ամուսնալուծու-
թեան պատճառ եղող պարագաներն է սահմանած , այլ
և ամուսնալուծութեան հետ քաղաքացիական պա-
հանջներու տեսակին ալ է որոշած և ամուսնալուծու-
թենէ յետոյ՝ կողմերու վերստին ամուսնութիւնը սահ-
մանած :

Այդ օրէնքով , ամուսնալուծութեան պատճառներ
են . 1) սեռական անկարողութիւն , 2) այսահարու-
թեամբ կամ ուրկութեամբ , բորոտութեամբ ախտաւո-
րութիւն , 3) երկարատեւ ծանր հիւանդութիւն , հաշ-
մանդամութիւն , 4) անհաշտ ատեղութիւն , 5) անհա-
ւտարմութիւն , 6) ամուլութիւն , 7) արուագիտական
կտոմ անասնադիտական հրէշային մոլութիւններ , 8) եօթ-
նամեայ բացակայութիւն , 9) կոուարարութիւն , ծեծ ,
10) լքում և ապրուստի անհոգութիւն , 11) անկու-
սութիւն , 12) արբեցութիւն :

Ո՛չ մէկ Ազգային Ժողով օրինական այս աւսմա-
ղբրութիւնները չէ փոխեր :

Բայց հոգեւորականութիւնը՝ Ազգային այս հեղինա-
կութեան և օրէնքին հակառակ , Հայ եկեղեցիի կա-
նոններուն մէջ մոցուցեր է օտար , յաճախ կաթոլիկ ա-
ւանդութեանց ազդեցութեամբ սնած «եկեղեցւոյ
Հայրերու» անհատական հեղինակութեան կանոնները :

Հիմնուելով եկեղեցւոյ պատմական աւանդութեան
ու փաստերուն վրայ , իրաւունք ունինք մերժելու՝ Ազ-
գային Ժողովներու հակառակ՝ բոլոր օտարամուտ և հայ

հոգեւորականութեան, «Եկեղեցւոյ Հայրեր»-ու անհատական կանոնները, ու պարտադիր ընդունելի վերջին իրաւասու Շահապիվանի ժողովի օրէնսդրութիւնը կամ կանոնները:

Համաձայն այդ օրէնքին, հասի-չհասի բազմակնճիո կանոնները կը վերածուին իրենց զուտ հայկական վիճակին և կ'արտօնուին ազգակցութեան մինչև չորրորդ աստիճանը, իսկ խնամիրութեան արդէլքը կ'իջնէ մինչև կնոջ մահէն յետոյ քենիի հետ ամուսնութեան թոյլտուութիւնը:

Իրաւունք ունի՞նք արդեօք այդպիսի քայլ մը առնելու և Ազգային ժողովներով դրուած օրէնքներէն՝ դուրս մնացած բոլոր օտարամուտ և «Եկեղեցւոյ Հայրերու» մէկզմէկու հակասական կանոնները մերժելու:

Կը կարծեմ թէ այդ մասին վէճ չկրնար ըլլալ: Նոյն իսկ զուտ եկեղեցիի սահմանադրութեան, դաւանութեան տեսակէտով ո՛չ մէկ Հայրապետ չկրնար օրէնսդրի, դաւանական ներմուծումի իրաւունքը ունենալ:

Եթէ ընդունուէր այդպիսի իրաւունք, այն ժամանակ իւրաքանչիւր Հայրապետ՝ ըստ իր անձնական հայեցողութեան, իրաւունք պիտի ունենար նոր կանոններ, դաւանութիւններ մտցնելու, եղածը փոփոխելու, ջնջելու, ինչպէս ատիկա երբեմն տեղի ունեցեր է. նման պարագայի մը մէջ եկեղեցի չէր մնար:

Եկեղեցւոյ Հայրը կամ Հայրապետը, Կաթողիկոսը մէկ իրաւունք և պարտականութիւն ունի. — կառավարել եկեղեցին՝ եկեղեցիի օրէնքներով ու դաւանութիւններով:

Վերջին տարին՝ Էջմիածնի Կաթողիկոսներ շատ անգամ առիթ ունեցեր են յայտարարելու՝ թէ անոնք միայն պահապանն են եկեղեցիի օրէնքներուն և իրաւասու չեն զանոնք փոփոխելու:

Միայն թէ քանի որ ժամանակի ընթացքին շեղումները, զեղծումները, ներմուծումները տեղի ունեցեր են, ո՞վ պիտի ըլլայ այն հեղինակութիւնը՝ որ յայտարարէ ջնջուած Ազգային ժողովներու հակառակ ներմուծումները, յայտարարէ Շահապիվանի ժողովի կանոններուն պարտադրութիւնը, վերախմբադրէ այդ կանոնները և սրբադրելով այդ կանոններու պատժական ու քաղաքացիական պահանջներու — ապաշխարանք, ծեծ, տուգանք, պարէն, գոյք, օժիտ — մասը՝ ժամանակակից կեանքի ու տնտեսական պայմաններու համաձայն վերստին օրէնք դնէ:

Անկասկած այդ բարձրագոյն հեղինակութիւնը պիտի ըլլայ նոր Ազգային ժողով մը:

Այդպիսի ժողովի մը գումարման նախաձեռնութիւնը հաւանականաբար պիտի վիճակուէր Էջմիածնի Կաթողիկոսին:

Բայց աչքի առաջ ունենալով Ռուս Կառավարութեան ձգտումները, աչքի առաջ ունենալով որ ռուսական ձգտումները իրենց ազդեցութիւնը ունեցեր են, և Էջմիածնայ Սինօղը՝ ներշնչուած ու պաշտպանուած կառավարական ներկայացուցչէն — Փրօֆուրօրէն — վաղուց կը ձգտի և կը հետեւի վճռել ամուսնական խնդիրները ռուս պետական օրէնքներով, այն օրէնքներով՝ որոնք սահմանուած են միմիայն փրավօսլավներու, ուղղափառներու համար: Կը կասկածիմ որ այժմեայ Կաթողիկոսը կարենայ հեշտութեամբ նախաձեռնել այդպիսի ժողովի մը գումարումին:

Հայ եկեղեցիի պաշտպան, եկեղեցիի իշխանաւորներն են որ կը հաստատեն Հայ եկեղեցիի և Ռուսական եկեղեցիի միջեւ կամուրջը, առաջին հիմնարկէքը՝ պետական-ամուսնական օրէնքի կիրառութեամբ:

Այդպիսի պայմաններու մէջ առաջադրել և յուսալ հեշտութեամբ — նոր Ազգային ժողովի գումարման —

նախաձեռնութիւնը Մայր Աթոռէն՝ աւելի քան միամիտութիւն կ'ըլլար:

Իսկ սպառել աւելի նպաստաւոր պայմաններու և օրերու, կը նշանակէ յետաձգել անորոշ ժամանակով անյետաձգելի պահանջ մը. կը նշանակէ թողուլ որ չարիքը աւելի արմատանայ, վտանգը աւելի սպառնական դառնայ:

Եթէ Ռուսաստանի Հայութիւնը և Թուրքիոյ Հայութիւնը — Ազգին այդ երկու խոշոր հատուածները — իրենց կուլտուրական ներքին ինքնավարութեան համար ուրոյն Սահմանադրութիւնով ու կանոններով, ինչպէս Թուրքիայի մէջ Ազգ. Սահմանադրութիւնը և Ռուսաստանի մէջ Պոլսոյնիւն, կը կառավարուին, այդ դեռ իրաւունք չտար որ այս տեղի կամ այն տեղի հատուածը ենթարկուի մէկին կամ միւսին կողմէն դրուած կամ դրուելիք ընկերային և դաւանական կանոնադրութիւններուն:

Ատոր համար հարկաւոր է Ընդհանուր Ազգային Ժողովի մը հեղինակութիւնը:

Այնու ամենայնիւ, աչքի առաջ ունենալով մօտ ապագային մէջ այդպիսի Ժողով մը կարենալ գումարելու անհաւանականութիւնը, ստիպուած ենք հաշտեցնել երկու ծայրերը:

Բանի որ չունինք ի գործադրութեան եղող ընդհանուր օրէնք և կանոն մը, հասի-չհասի և ամուսնական հարցերու ամար, քանի որ գոյութիւն ունին շեղումներն ու զարտուղութիւնները, կը կարծեմ որ, Շահապիվանի Ժողովի օրէնքը հիմք ունենալու պայմանով, մօակելի լինու ընդհանուր օրէնք մինչև Ազգ. Գերագոյն Ժողովէն վաւերացուիլը՝ կարելի է ենթարկել զայն Թուրքիոյ Ազգային Բարձագոյն Ժողովի վաւերացմանը և ժամանակաւորապէս զործադրութեան

դնել Պոլսոյ Պատրիարքարանի ենթակայ երկիրներու Հայութեան պարտադիր ընել:

Թէ որը պիտի ըլլայ Թուրքիոյ Հայոց Ազգային Բարձագոյն Ժողովը՝ որ ունենար հեղինակութիւնը այդ վաւերացումին, Ազգ. Կեդրոնական Երեսփոխանական Ժողովը՝ թէ ուրիշ Ժողով մը, — այդ կրնայ որոշել ինքը Ազգ. Երեսփ. Ընդհանուր Ժողովը:

Իմ կարծիքով, եթէ գումարուէր արտակարգ Ազգ. Գերագոյն Ժողով՝ որուն անդամները բաղկացած ըլլային Թուրքիոյ, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Եւրոպայի թեմերու լատկապէս այս խնդրերին համար ընտրուած մէկ մէկ աշխարհական և եկեղեցական պատգամաւորներէ, այդ կ'ըլլար աւելի ձեռնհաս ժողովը՝ քան Երեսփոխանական Ժողովը. կը կրէր գրեթէ Ընդհանուր Ազգային Ներկայացուցչականի պատկերը. բայց կը կասկածիմ որ առ այժմ այդ քայլը ընելու չափ համարձակութիւն և վճռականութիւն գրտնուի մեր մէջ, ուստի և ոչ մէկ անպատեհութիւն կ'ունենայինք՝ եթէ բաւականանայինք ժամանակաւորապէս Կեդր. Երեսփոխանական Ժողովի վաւերացումովը:

Այսպիսի քայլ մը այն առաւելութիւնը կ'ունենայ որ ո'չ միայն անյետաձգելի պահանջ մը կ'ազատի անորոշ ժամանակներով յետաձգուելու, լուծում չըստանալու վտանգէն, այլ և կը զգուշացնէ, կը ստիպէ իջմիածնի Սինօքը ռուսական օրէնսդրութեան հետեւելու վտանգաւոր ուղղութենէն, ու ակամայ կը փութացնէ Ընդհանուր Ազգային Գերագոյն Ժողովի գումարումի նախաձեռնութիւնը:

ՊԱՐԷՆ ԵՒ ՕԺԻՏ

Եկեղեցիի բեմէն չափ քարոզներ տրուեցան, չափ պատուէրներ ու արգելքներ դրուեցան վարդապետներու, եպիսկոպոսներու, պատրիարքներու և յաճախ անոնց թելադրող իշխան աղաներու կողմէ՝ օժիտի դրութիւնն ու արդ ու զարդը ջնջելու համար: Օժիտի խնդիրը Պետական ուշադրութեան առարկայ անգամ եղած ու ֆէրմաններով արգելքի ենթարկուած է. բայց այդ բոլորը մնացած են «ձայն բարբառոյ յանապատի», որովհետեւ այդ արգելքը դնողները չէին անդրադառնար պատճառներուն վրայ, այլ կը գտաւէին միայն երեւոյթներէն:

Արգելք դնողներն ու պատուէր տուողները նկատի չունէին որ արդ ու զարդէն և օժիտէն աշխատաւոր ժողովուրդն է որ կը տուժէ: Ընդհակառակը այդ ուղղութեամբ եղած ծախքերն ու չոսալուսները վատտակի ու շահագործման աղբիւր լլլալով կրօնական ու աշխարհական իշխանաւորներուն կարգադրութիւնները թելադրող դատակարգին համար, անոնց սեւէ մտահոգութիւն չափաւ պատճառէր և այն պարագան թէ աշխատաւորութիւնը որքան կը տուժէ այդ բանէն և թէ ինչպէս պէտք է փրկել զայն այդ չարիքէն: Բայց երբ օժիտի դրութիւնը ձեւափոխուելով իր նախնական նպատակէն ու սահմանէն՝ բարեկեցիկ դատակարգերու համար նիւթական անձկութիւններու, նիւթական-բարոյական աւերումներու պատճառ կը դառնայ, այդ պահուն է որ նոյն այդ դատակարգերը իրենց սեփական շահերու պաշտպանութեան համար կը դիմեն արգելքներու և պատուէրներու միջոցներուն: Ու այս անգամ ալ իրենք իրենց դէմ դրած արգելքներն ու սահմանները պահպանել չէին կր-

նար, որովհետեւ մէկ կողմէ կեանքի անողոք պահանջներուն դէմ երթալ անհնար ու անբնական էր, միւս կողմէ երեւոյթի բնաւոր լուծման համար պատճառներու մէջ չէր կրնար թափանձել:

Օժիտի ծագումը մարդկային իրերօգնութեան, ընտանիքի կազմութիւնը դիւրացնել տւող մարդկային ստեղծագործական մտքի բարիքներէն մէկն է եղած, քաղաքակրթական ազդակ մը, և թէ կուզէք, կարճ խօսքով, օժիտը անխուսափելի հետեւանքներէն մէկն է կեանքի նիւթական պայմաններուն:

Օժիտի դրութիւնն ու պայմանները փոխուած են ժողովուրդներու կուլտուրական, տնտեսական և միջկեանքի բնախօսական պայմաններու համեմատութեամբ:

Տնտեսական և կուլտուրական վարի աստիճաններու վրայ զանազան ժողովուրդներու մէջ, զեռ միջկեանքի օրերուն ալ, ուր իդական սեռի ծնունդը նուազ է քան արականը և ուր իդական սեռը ընտանիքին համար ոչ միայն սերունդի արգասաւորութեան, վայելքի միջոցն ու առարկան է՝ այլ և աշխատող ձեռք է ընտանիքի տնտեսութեան համար և անհրաժեշտութիւն մը — աղջիկը, կինը չէ՛ որ կը բերէ օժիտը իր էրկանը կամ անոր յարկին. այլ ընդհակառակը, կին ինքրորդ ալին ու անոր ընտանիքն է որ կը պատրաստէ օժիտը և կը տանի աղջկան ծնողքին՝ անոր հաւանութիւնն ու հաճութիւնը ստանալու համար: Այս երեւոյթին պատճառը այն է որ, աղջիկը երթալով ամուսնական յարկը՝ իր հօրնական ընտանիքէն կը պակսի գործող, աշխատող ձեռք մը, ո՞հա այդ պակսելիքը հնարաւորութեան չափով փոխարինելու համար ալ կը կատարուին յանձնառութիւններ հանդէպ աղջկան ծնողքին:

Տնտեսական, բնախօսական այս պատճառներուն հետեւանքը պէտք է համարել, իմ կարծիքով, քաղա-

քակրթական աստիճանի ցած մակարդակի վրայ գտնուող ժողովուրդներու մէջ — գլխաւորաբար գիւղերու մէջ — զեռ մինչեւ այժմ աշարունակուող «աղջիկ քաւել»-ու սովորութիւնը: Աղջիկ քաւելը առնական տաքինութիւն մը, յաջողութիւն մըն է անոնց մէջ, որովհետեւ աղջկան կամ հարսնացուն մատուցումը քիչ է, իսկ պահանջը՝ շատ: Սակարկութիւնը չյաջողիր, աղջկան ծնողքին կամ անոր ընտանիքին համաձայնութիւնը չըտացուիր և ան՝ հարս խնդրողը կը քաշէ կը յափշտակէ աղջիկը: անկէ ետք սակարկութիւնը արդէն կը դիւրանայ: Ի հարկէ որ հաւանական այս սկզբնապատճառին հետ խառնուած են և վայրենի ընտղներ ու բարքեր, որոնց պատճառով աղջիկ քաւելը հասած է այլ հետեւանքներու, բայց խնդիրին էութիւնը չդադրիր բնաստական ու անտեսական ըլլալէ:

Կուրտուրական աւելի բարձր աստիճաններու վրայ կեցած այն ժողովուրդներու և զատկարգերու մէջ՝ ուր բնախօսական ակներեւ տարրերութիւններ չկան և մատուցումն ու պահանջը կը հաւասարակշիւութիւն, ուր աշխատանքի բաժանումը ներդաշնակ է երկու սեռերու մէջ և նոր ընտանիքի մը կազմութիւնը կամ ամուսնացեալ զոյգերով ընտանիքի անդամներու թիւի զարգացումը պահանջ է երկու կողմերուն համար ալ՝ այն տեղերը օժիտը կը յատկանայ ամուսնացեալներու և անոնց նոր կեանքի պահանջներուն համար ու կը հայթայթուի կամ համայնօրէն՝ գիւղի, թաղի, աղբակիցներու կողմէ, կամ խօսեցեալներու ծնողներուն կողմէ միանգամայն, և կամ այս բոլոր ձեւերը միասին, նախկով դարձեալ տեղական, ազգային, անտեսական պայմաններուն ու կուրտուրային:

Կը հասնի իբրեւ թէ աւելի բարձր քաղաքակրթութիւնը, գոյութեան կոխը սուր չափեր կը ստանայ, մտնաւոր սեփականութեան ու արդիւնաբերութեան

մէջ գործ դրուած յաւելեալ արժէքի ու անյագ եւ անսահման մրցումի սխառնները կը յեղաշրջեն անտեսակեանք, արտօնեալ դատակարգերու համար կինը կը դառնայ պաճուճանքի և միայն հաճոյքի առարկայ, աշխատանքը կը ծանրացնէ էրիկ մարդուն վրայ, ուստի օժիտի պահանջն ու ձեւը ևս կը փոխուի և կը հասնի կեանքի պահանջներու թելադրութիւնը եզոզ ձեւերուն ու չափերուն:

Ժամանակակից անտեսական պայմաններուն, կուրտուրայի, արդիւնաբերութեան զարգացման աստիճաններուն համեմատութեամբ օժիտի ձեւերուն և չափերուն կիրառութիւնն ալ կը դանդաղանուի ո՛չ միայն ժողովուրդներու այլ և դատակարգիւր մէջ, պահելով իւրաքանչիւրը իրեն ստանձնադատուի ընդհանուր գիծը:

Ու այդ ընդհանուր գծերուն մէջ մենք կը տեսնենք երեք խոշոր բաժանումներ մտորին, միջին ու բարձր դասերէ:

Մէկ կողմէ նախնական ընտանիքի անտեսութիւնը կը վերնայ, կինը կը դադրի տան անտեսն ըլլալէ, կը թողու կանանց յատուկ տան զբաղումները և կը մոտենէ էրիկ մարդոց յատուկ նկատուած աշխատանքներու և առարկէզներու մէջ, ամուսինին օժանդակը կը դառնայ և կամ միտ մինակ կըլլայ իրեն գլխուն ճարը նայողն ու ինքզինք անուցանողը, խնայելին նոյնիսկ իր օժիտն հայթայթողը: Միւս կողմէ կինը կը դառնայ բացարձակ անգործ անտեսական կեանքին մէջ, հաճոյքի առարկայ և պաճուճանք, հրաժարելով նոյնիսկ մայրական պտրտականութիւններէ, և առհասարակ կնոջ մատուցումը կը չափանայ պահանջէն: Ուստի և, համաձայն այդ պայմաններուն ալ, ինքնին կը փոխուին և կը ծանրանան օժիտական պահանջները, սակարկութիւնները, դժուարներն ու զեղծումները:

Քանի որ պատճառները չեն վերջանար, չեն վեր-
նար նաև արդիւնք եղող օժիտները, որոնք չարիք ը-
լալէ աւելի հաւասարակշռութեան արդար պահանջներն
են, եթէ կանոնաւորութեան վերածուին:

Այս կանոնաւորումն է որ ահա՝ բնկերութիւնները
ստիպուած են օրէնսդրական ճանապարհով ի գործ դնել.
ուրկէ Հայկական Իրականութիւնը չկրնար բացառութիւն
կազմել:

Հնարաւորութեան չափով այդ նպատակին ծառայե-
լու համար Օրէնսդրութիւնը աչքի առաջ և պիտի ու-
նենայ երեք տեսակէտ և ըստ այնմ ձեւակերպել իր օ-
րէնսդրական միջոցները, որոնց համաձայն՝

ա) Ամուսնական-բնտանեկան կենսակցութեան հա-
մար օժիտը ըլլայ ամուսնացողներու փոխադարձ յանձ-
նաւորութիւններու գոյութեան և անտեսական կուտի մէջ
փոխադարձ օգնութեամբ թեթեւացուած միջոց:

բ) Օժիտը չծառայէ իրրեւ սուտրկայ և միջոց՝ օժիտը
բերողին ու պահանջողին չարաշահութեան ու գեղծում-
ներուն:

գ) Ամուսնացողներու բաժանման կամ ամուսնա-
լուծութեան պարագային՝ իրաւատէրը չենթարկուի զր-
կումներուն և կարենայ տիրանալ իր բաժինին:

Ինչպէս օժիտը ամուսնութեան, կենսակցութեան
պայմանադրութեան սկիզբին, նոյնպէս և պարէնը, բու-
ժանութենէ կամ ամուսնալուծութենէն յետոյ՝ լքուածնե-
րու պաշտպանութեան համար արդարութեան անհրա-
ժեշտ պարագ մըն է, զոր կարգի ու պարտադրութիւն-
ներու տակ առնելը բնկերութեան էական պարտակա-
նութիւնն է մէկն է:

Տիրող պայմաններուն մէջ մեկ ևս կը մնայ ուրիշ
համակերպիլ իրականութեան հետ և հետեւիլ քաղաքա-
կիրթ աշխարհի իրաւական ըմբռնումներուն:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Ընդհանուր գծեր պարունակող այս առաջարկները
իմ մասածողութեան միայն յատուկ չըլլալով՝ իրականու-
թիւնէն բղխող հասունցած պահանջներ են Հայկական հա-
տարակութեան բոլոր խաւերուն ու դասակարգերուն
համար հաւատարմութեան և կամեցողութեան հետեւեալ կէ-
տերուն մէջ.

ա) Զատւմ և մերժում օտարամուտ, մանաւանդ
լաթինական ազգեցութիւնը կրող բոլոր կանոններուն և
հրահանգներուն ամուսնական խնդրի վերաբերմամբ, այն-
պէս ինչպէս Պատմութեան Ազգային Օրէնքն է սահմա-
ներ, այսինքն՝

ա) Ամուսնութիւնը լուծելի է, ուստի ևս կրն-
դունաւի ապահարգանի սկզբունքը.

բ) Ամուսնալուծութեան համար կրնուանուին Եա-
նապիւմանի Ազգային ժողովի նախատեսած պատճառներն
ու պարագաները՝ մշակուած ու ձեւակերպուած ժամա-
նակակից բարքերու, ըմբռնումներու և քաղաքակիրթ
աշխարհի օրէնսդրութեանց համաձայն.

գ) Ամուսնալուծութիւնը չպայմանաւորուի բը-
նաւ վերամուսնութեան արգելքով:

դ) Կը մշակուի ժամանակակից անտեսական պայ-
մաններու պաշտաճեցուած օժիտի ու պարէնի օրէնք:

ե) Առանց պսակի ամուսնութիւնը՝ իբրեւ բնկերա-
յին-քաղաքացիական ակտ ու իրաւական հարց, կ'են-
թարկուի Հայ Ազգային Ընդհանրական ժողովի օրէնս-
դրական իրաւասութեանը:

զ) Ամուսնական վէճերը դատեն ու խնդիրները իրենց
բոլոր ձեւերովը, ըստ Ազգային Սահմանադրու-
թեան, ենթակայ ըլլալով Ազգային ներքին ինք-

նափարութեան իրաւասութեանը, Դատաւարական Օրէնքը կը հիմնաւորուի ձգձգումներէ եւ կամայականութիւններէ ազատող, ինչպէս նաեւ կողմերու իրաւանց պաշտպանութեանը աշխատող արագ, զիւրամտառէկի ու պարզ սրայմաններու վրայ:

ե) Դատական մարմինները իրենց սահմանուելիք տափճաններովն հանդերձ, Ազգ. Սահմանադրութեան ոգիին իսկ համաձայն, իրենց դատաւարութեանց ու վրձիւներուն մէջ բացարձակապէս անկախ կը մնան Ազգ. Գործադիր Իշխանութեան բոլոր ժողովներէն ու հեղինակութիւններէն.

ը) Դատաւորները կրնարուն ցկեանս եւ ապահովուած նիւթականով.

թ) Կընդունուի Միջնորդ Դատաւորներու դրութիւնը՝ սահմանուած յատուկ օրէնքով.

ժ) Իրաւարար կամ Միջնորդ Դատաւորներու վճիւններն ալ գործադրութեան կը դրուին Ազգ. Գործադիր Իշխանութեան միջոցով:

21

9004

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0217622

38.000

